

УДК 343.352 (477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.2.33>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ, ЩО ВСТАНОВЛЮЮТЬ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПІДКУП ПРАЦІВНИКА ПІДПРИЄМСТВА, УСТАНОВИ ЧИ ОРГАНІЗАЦІЇ

Турлова Ю.А.,
*доктор юридичних наук, провідний
науковий співробітник відділу проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою, Інститут держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України
ORCID ID: 0000-0003-0508-2087,
turlova@ukr.net*

Турлова Ю.А. Особливості практики застосування кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за підкуп працівника підприємства, установи чи організації.

У статті з використанням даних офіційної статистики досліджена практика застосування кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за підкуп працівника підприємства, установи чи організації. Розраховані кількісні показники даної категорії злочинів, а саме їх рівень (336 злочинів), середньорічне значення (34 злочини). Визначені основні тенденції та періоди відтворення досліджуваних злочинів: перший період (2013–2019 рр.) характеризується стабільною тенденцією до зростання з мінімального початкового значення у 16 злочинів (2013 р.) до максимального у 67 злочинів (2019 р.); другий період (2020–2022 рр.) відзначається різким зниженням рівня облікованих злочинів та відносною стабілізацією відповідних показників на рівні середніх значень для усього досліджуваного періоду.

Практичне застосування ч. 5 ст. 354 КК України, яка описує один із передбачених КК спеціальних видів звільнення особи від кримінальної відповідальності, має одиничний характер і не здійснює помітний антикорупційний вплив на досліджувану сферу правовідносин.

Визначені основні кількісні показники, що відображають притягнення до кримінальної відповідальності та призначення покарання як до осіб, які пропонують неправомірну вигоду, так і до тих, які її отримують. Співвідношення їх становить 30 % та 70 % відповідно. Зроблено висновок про дефектність конструкції санкцій, встановлених у частинах 1–4 ст. 354 КК України та запропоновано обмежити їх альтернативність трьома основними видами покарань, що аргументується зокрема й особливостями фактичної пеналізації досліджуваного злочину. Встановлено, що домінуючим видом покарання був штраф (90 % засуджених). Відзначено, що до засуджених за ст. 354 КК України надзвичайно рідко (3,4 %) застосувалось звільнення від покарання, що суттєво відрізняє дану категорію справ від інших, де відповідна частка сягає половини від загальної кількості засуджених.

Зважаючи на соціально-рольові характеристики засуджених адресатів підкупу, більша частина яких зайнята у сферах медицини та освіти, запропоновано включення до санкцій відповідних норм як додаткового покарання позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Ключові слова: підкуп, кримінальна відповідальність, кримінально-правові норми, злочин, корупція, покарання, санкції, судимість, засуджені, протидія.

Turlova Yu. Specific practice of application of the criminal law provisions establishing liability for bribery of an employee of an enterprise institution or organization

The article, resting upon the data of official statistics, examines the practice of application of the criminal law provisions which establish liability for bribing an employee of an enterprise, institution, or organization. Quantitative indicators of this crime category are calculated, particularly, their rate (336 crimes) and the average annual number (34 crimes). The main trends and periods of reproduction of the crimes under study are

determined: the first period (2013–2019) is characterized by a stable upward trend from the minimum initial number of 16 crimes (2013) to the maximum number of 67 crimes (2019); the second period (2020–2022) is notable for a sharply decreased number of recorded crimes and a relative stabilization of the relevant indicators at the level of average numbers for the whole period under study.

The practical application of Part 5 of Art. 354 of the Criminal Code of Ukraine, which describes one of the special releases of a person from criminal liability provided for in the Criminal Code, is an isolated instance and has no noticeable anti-corruption influence on the area of legal relations under study.

The article determines the main quantitative indicators which reflect the imposition of criminal liability and punishment on the persons who offer an illegal benefit, as well as on those who receive it. Their ratio is 30% to 70%, respectively. The author arrives at the conclusion about defectiveness of the construction of the sanctions established under Parts 1–4 of Art. 354 of the Criminal Code of Ukraine and suggests that their optionality be limited to three main types of punishments, and this is reasoned, in particular, by the specifics of the actual criminalization of the crime under study. The author established that a fine was the predominant type of punishment (90% of those convicted). It is noted that release from punishment was very rarely (3.4%) applied to those convicted under Art. 354 of the Criminal Code of Ukraine, and this makes this category of cases significantly different from others which have the corresponding share reaching a half of the total number of convicts.

Given the social and role characteristics of the convicts most of whom are engaged in the fields of medicine and education, the author suggests that deprivation of the right to hold certain positions or practice certain professions be included in the sanctions under the relevant provisions as an additional punishment.

Key words: bribery, criminal liability, criminal law provisions, crime, corruption, punishment, sanctions, conviction, convicts, counteraction.

Постановка проблеми. Одним із найвагоміших і небезпечних сучасних викликів для української держави та суспільства була і залишається корупція, що є системним і самовідтворювальним соціальним феноменом, який зумовлює залучення до корупційних відносин як осіб, що мають повноваження в публічній сфері управління, так і значну кількість пересічних громадян. Складовою корупційних діянь є кримінальні практики, пов'язані з підкупом. Відповідно до примітки до ст. 45 Кримінального кодексу України «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям» одним із видів корупційних злочинів є підкуп працівника підприємства, установи чи організації, відповідальність за який встановлена ст. 354 Кримінального кодексу України. Небезпечність таких посягань полягає не тільки у тому що зазначені кримінальні практики підривають авторитет державної влади та місцевого самоврядування, але й у створенні при цьому у суспільстві атмосфери негативного ставлення та недовіри до влади, розповсюдженні корупційної психології і корупційної субкультури, що в сукупності сприяє самодетермінації корупції й у інших соціальних сферах.

Зважаючи на важливість функцій, на виконання яких повинна бути спрямована діяльність зазначеного сектору управління, що проявляє себе у виконанні обов'язків відповідними працівниками підприємств, установ чи організацій, поширення корупційних практик у зазначеній сфері створює небезпеку порушення нормального функціонування суспільства й держави.

Як відомо, одне з центральних місць у реалізації антикорупційної політики держави займають заходи кримінально-правового характеру, що мають відповідну регулюючу функцію та охороняють інтереси держави, суспільства, а також забезпечують інтереси особистості та соціальної справедливості, зокрема й у зазначеній сфері. Така діяльність має вагомий потенціал у сфері протидії корупції. Водночас, наслідки такої діяльності може бути як позитивними, так і негативними. Обґрунтоване законодавче регулювання застосування заходів кримінально-правового впливу й ефективна правозастосовна діяльність здатні підвищити рівень дотримання і виконання відповідних кримінально-правових норм. Недостатньо продуманий та помилковий підхід законодавчих або правозастосовних органів у сфері протидії корупції, навпаки, здатний блокувати або значно ослабити потенціал кримінально-правової заборони у запобіганні корупційним проявам.

Саме тому, на наш погляд, видається дуже важливим вивчення практики застосування кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за корупційні злочини, зокрема й за підкуп працівника підприємства, установи чи організації.

Стан опрацювання. Окреслену проблематику різною мірою вивчали П.П. Андрушко, Н.А. Бабій, А.М. Багмет, Б.В. Волженкін, О.М. Груздур, О.О. Дудоров, Б.В. Здравомислов, В.М. Киричко, Р.Л. Максимович, М.І. Мельник, Д.Г. Михайленко, П.В. Ніконов, Я.В. Ризак, О.Я. Светлов, М.І. Хав-

ронюк, В.Я. Цитряк та ін. Із досліджень останніх років, що були виконанні на дисертаційному рівні варто згадати таких авторів як Комар В.В. (2020), Михайлов М.В. (2021), Овод К.К. (2017), Чернега Ю.О. (2019). Водночас, зазначені автори зосереджувались переважно на кримінально-правових аспектах тематики, питання ж караності відповідних посягань, ефективності правозастосовної практики у досліджуваній сфері у вітчизняній правовій літературі вивчалось фрагментарно.

Метою статті є дослідження практики застосування кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за підкуп працівника підприємства, установи чи організації.

Виклад основного матеріалу. Грунтуючись на дослідженнях соціальної природу підкупу як родового поняття в кримінальному праві [1, с. 76; 2, с. 39–51] доцільно виділити такі юридичні ознаки підкупу працівника підприємства, установи чи організації: за допомогою підкупу справляється вплив на діяльність працівника підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою, або особи, яка працює на користь підприємства, установи чи організації; передача й прийняття незаконної (тобто яке офіційно не передбачене для зазначеного працівника за виконання ним роботи на підприємстві, в установі чи організації і на яке він за законом не має права) винагороди може здійснюватися як особами, що підкупають та яких підкупають, так і через посередників; вплив особи, яка підкупає, на поведінку особи, яку підкупають, характеризується передачею матеріальних благ, наданням вигод або послуг матеріального характеру й прийняттям особою, яку підкупають, указанного майна, користування вигодами й послугами майнового змісту; незаконна винагорода може передаватися за вчинення особою, яку підкупають, як законних, так і протиправних дій; правопорушення, які вчиняються за допомогою підкупу, характеризуються умисною формою вини.

За своєю суттю підкуп – це єдиний складний двосторонній злочин, який складається з двох необхідних взаємопов'язаних елементів: давання й одержання неправомірної вигоди у зв'язку із виконанням чи невиконанням особою, яка її одержує особисто чи через третю особу, з використанням її становища певних дій на користь особи, яка надає неправомірну вигоду, чи третьої особи [3, с. 8]. Тобто у ст. 354 КК України описані два основні склади злочину: перший – у ч. 1 цієї статті, а його кваліфікований склад – у ч. 2; другий – у ч. 3, а кваліфікований склад – у ч. 4.

Аналіз практики застосування зазначених кримінально-правових норм доцільно здійснювати на основі офіційних статистичних даних Міністерства внутрішніх справ України (МВС), Генеральної прокуратури України (ГПУ) та Офісу Генерального прокурора (ОГП). Для підвищення достовірності отриманих результатів доцільним є проведення середньо- або довгострокового статистичного аналізу досліджуваних злочинів. Отже, при виборі періоду дослідження у 10 років початковим роком аналізованого періоду буде 2013 рік. Аналіз кількісних показників застосування підкупу працівника підприємства, установи чи організації доцільно розпочати зі з'ясування його рівня та визначення загальних тенденцій розвитку й особливостей прояву за досліджуваний період.

Розрахунки дають підстави для твердження щодо невисокого рівня облікованості підкупу працівника підприємства, установи чи організації. За відомостями, що містяться у статистичних звітах – форма № 1 МВС «Про злочинність на території України», «Єдиний звіт про злочинність», «Звіт про злочинність» та форма № 1 ОГП (ГПУ) «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення» [4] протягом усього аналізованого періоду разом, було обліковано 336 зазначених злочини.

Розрахунок середньої арифметичної простої величини дає нам можливість встановити середнє річне значення абсолютної кількості зареєстрованих (облікованих) випадків підкупу працівника підприємства, установи чи організації і охарактеризувати типовий розмір досліджуваної ознаки, тобто узагальнюваний показник, який демонструє усереднене значення ознаки сукупності за конкретний період. Протягом 2013–2022 рр. ця величина становить 34 злочини.

Щодо динаміки досліджуваного злочину, зауважимо, що цей показник відображає зміни рівня, інтенсивності, структури, структурних елементів останньої та будь-яких інших її ознак протягом конкретного часу на певній території. Протягом аналізованого періоду можна умовно виокремити два періоди: перший (2013–2019 рр.) характеризується стабільною тенденцією до зростання кількості досліджуваних злочинів з мінімального початкового значення у 16 злочинів (2013 р.) до максимального у 67 злочинів (2019 р.). Незважаючи на те, що в окремі роки (2016 та 2018 роки) спостерігалось деяке відхилення від загальної тенденції зазначений період відзначається стрімким зростанням кількості облікованих злочинів більш ніж у 4 рази.

Другий період (2020–2022 рр.) характеризується різким зниженням рівня облікованих злочинів (у два рази порівняно з максимальним значенням у 2019 році) та відносною стабілізацією абсолютних показників досліджуваних злочинів на рівні середніх значень для досліджуваного періоду (рис. 1).

Одним із показників, що характеризує правозастосовну практику у досліджуваній сфері, є співвідношення кримінальних правопорушень за ст. 354 КК України, за якими провадження направлені до суду (п. 3 ст. 283 КПК України) з обвинувальним актом, до загальної кількості облікованих правопорушень. Середнє за весь період значення такої частки становить 68 %. Зазначений показник характеризується доволі значною варіативністю від мінімального значення у 45,4 % (2022 р.) до максимального у 81,8 % (2020 р.). Ці показники є суттєво вищими як відносно загальних (у 2022 році становив 31,2 %), так і щодо кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та проти журналістів (Розділ XV Особливої частини КК України). Абсолютні показники, що відображають облікований рівень підкупу працівника підприємства, установи чи організації, ілюструє діаграма на рис. 1.

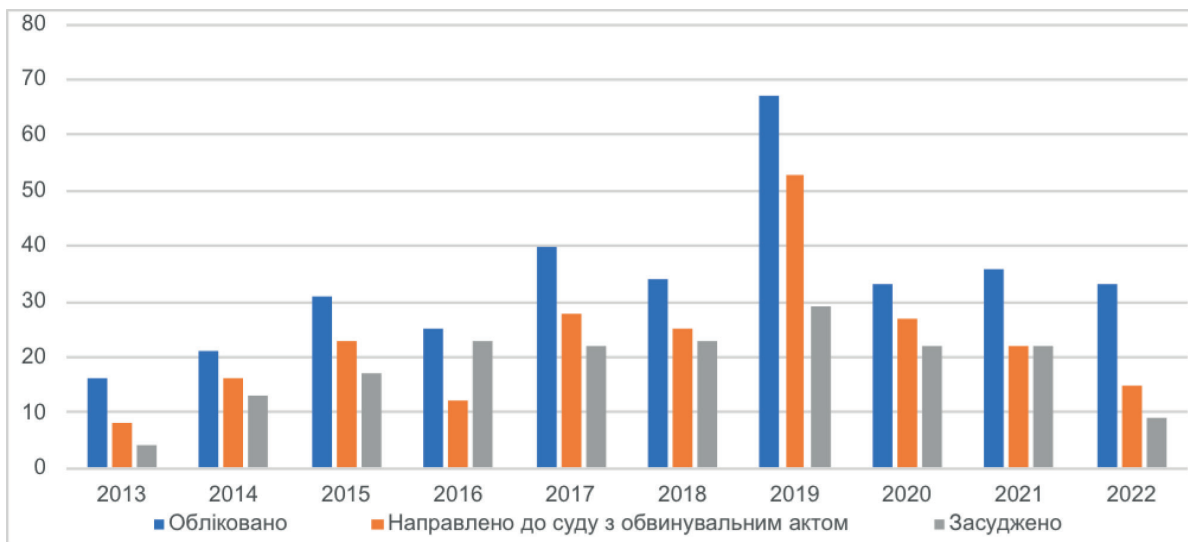

Рис. 1. Динаміка підкупу працівника підприємства, установи чи організації протягом 2013–2022 рр. в Україні

Диспозиція за ст. 354 КК України, крім частин 1,2, де описується дії суб'єкту підкупу, а саме схилення адресату підкупу до протиправного використання наданих йому повноважень, та частин 3,4, що встановлюють відповідальність за дії адресата підкупу, містить також і частину 5, яка є заохочувальним приписом, що у сукупності з зазначеними вище нормами, мають забезпечувати виконання завдання Кримінального Кодексу України (ст. 1 КК України). Зазначена норма (ч. 5 ст. 354 КК України) регламентує звільнення від кримінальної відповідальності суб'єкта підкупу, що є обов'язковими (імперативними) для суду, спеціальними з погляду законодавця та безумовними для особи, яка звільняється від кримінальної відповідальності. Як відомо, звільнення від кримінальної відповідальності, про яке йдеться, називають звільненням за позитивної посткримінальної поведінки, оскільки його умовою є вчинення певних позитивних, бажаних для держави і суспільства, дій (у нашому випадку – добровільна заява про вчинений підкуп відповідному правоохоронному органу та активне сприяння розкриттю злочину).

Аналіз офіційної статистичної звітності дозволяє дійти висновку про дуже незначну кількість таких випадків. Так, за досліджуваний період було обліковано лише 3 кримінальних правопорушення, за якими відповідно до п. 2 ст. 283 Кримінального процесуального кодексу України провадження направлені до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності (2 у 2013 році та 1 – у 2019), що дає підстави для висновку про те, що застосування зазначеної заохочувальної норми не здійснює помітний антикорупційний вплив на досліджувану сферу правовідносин.

У сучасній вітчизняній науковій літературі підкуп позиціонується і як однібічне, і як двобічне кримінальне правопорушення, виконавцями якого виступають як суб'єкт, так і адресат підкупу [5, с. 4]. Відтак, доцільним було б дослідити розподіл облікованих кримінальних правопорушень за критерієм суб'єкту підкупу. На жаль, форма № 1 ОГП (ГПУ) «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення» не містить такої інформації, наводячи відомості лише про загальну кількість облікованих випадків підкупу за ст. 354 КК України.

Водночас, таку інформацію містить судова статистика. Аналіз статистичних відомостей Державної судової адміністрації України (форма статистичної звітності № 6 «Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання») [6] дає змогу дослідити практику призначення покарання за відповідними статтями КК України, зокрема підстави закриття судами справ, динаміку та структуру судимості таких злочинів.

Протягом досліджуваного періоду за вчинення підкупу працівника підприємства, установи чи організації було засуджено всього 184 особи. Середній абсолютний щорічний показник судимості за злочини цієї категорії становить 18 засуджених осіб. Максимальна кількість засуджених за ст. 354 КК України, як і облікованих злочинів, зареєстрована у 2019 р. – 29 осіб. Загалом тенденція у стані судимості за досліджуваною категорією справ у цілому збігається з динамікою кількості облікованих злочинів, що свідчить про залежність між цими показниками. Розраховані показники, що відображають притягнення до кримінальної відповідальності та призначення покарання як до осіб, які пропонують неправомірну вигоду, так і до тих, які її отримують, дозволяють зробити висновок про те, що співвідношення їх становить 30 % та 70 % відповідно.

Аналіз судової статистики за зазначений період дав змогу встановити, що протягом 2013–2022 рр. закрито справи стосовно 37 осіб. Щодо видів призначених покарань, то до штрафу було засуджено 89,1 % від загальної кількості засуджених, до громадських робіт – 6,5 %, виправних робіт – 0,5 %, обмеження волі – 0,5 %. Жодного вироку з призначенням покарань у виді позбавлення волі на певний строк за цією категорією справ не виносилось. До решти засуджених за ст. 354 КК України застосовувалось звільнення від покарання – усього 6 випадків (у 2013 та 2014 році). Така незначна частка звільнених від покарання (3,3 %) суттєво відрізняє дану категорію справ від інших, де відповідна частка сягає половини від загальної кількості засуджених.

До 11 засуджених застосовано спеціальну конфіскацію (стаття 96-1 КК України). Інші додаткові види покарання за цією категорією справ не застосовуються. Водночас, необхідно звернути увагу на доцільність застосування такого додаткового покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. За даними Залялової І.М., яка досліджувала судову практику за ч. 3, 4 ст. 354 КК України, особи, що одержали неправомірну вигоду, за родом своїх занять є працівниками медичних закладів (60 %), працівниками закладів освіти (18 %), працівниками у сфері спорту (7 %) [7, с. 160]. На нашу думку, застосування позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю справило б на вказану категорію осіб певний запобіжний ефект. Тому доцільним є внесення відповідних змін до санкцій ч. 3, 4 ст. 354 КК України.

Розглядаючи питання щодо законодавчої пеналізації підкупу працівника підприємства, установи чи організації зауважимо, що санкції ч. 1-4 ст. 354 КК України є альтернативними, тобто які містить вказівку на два або більше види основних покарань, з яких суд обирає лише одне. Санкції частин 1, 2 ст. 354 КК України містять 5 видів основних покарань – штраф, громадські роботи, виправні роботи, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк, санкції частин 3, 4 ст. 354 КК України – 4 види (штраф, громадські роботи, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк).

Варто зауважити, що у юридичній літературі альтернативність як нормативно-правова форма санкцій норм Особливої частини Кримінального кодексу піддавалась критиці [8, с. 754]. Аргументом на користь виключення таких юридичних конструкцій є незначний загальнопревентивний потенціал таких норм. Адже кожний, хто знайомиться зі змістом кримінально-правової заборони, має чітко уявляти, наскільки небезпечним є його порушення для правоохоронних благ і інтересів. Якщо ж міра відповідальності встановлюється альтернативно, тобто за один і той самий злочин передбачається декілька видів покарань, то таке уявлення скласти важко. Крім того, логічним обґрунтуванням позиції щодо обмеження варіативності основних видів покарань є прагнення до зниження корупціогенного потенціалу покарання за рахунок законодавчого обмеження кількості варіантів судового рішення відносно мір покарання засудженого. Адже ситуація коли санкція на вибір суду пропонує 4 і більше видів основного покарання засвідчує дефектність конструкції таких санкцій [9, с. 123].

Саме тому, на нашу думку, було б доцільним обмежити альтернативність досліджуваних санкцій трьома видами основних покарань (штраф, громадські роботи, обмеження волі), що цілком узгоджувалося б як із розробленими кримінально-правовою наукою правилами конструювання санкцій, так і практикою їх застосування.

Висновки. Проведений автором аналіз практики застосування кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за підкуп працівника підприємства, установи чи організації дозволив з'ясувати кількісні та якісні показники виявлення зазначених злочинів та судимості за їх вчинення в

Україні протягом 2013–2022. Розраховано рівень, середньорічне значення злочинів даної категорії та визначені основні тенденції та періоди відтворення досліджуваних злочинів. Визначені основні кількісні показники, що відображають призначення покарання як особам, які пропонують неправомірну вигоду, так і тим, які її отримують. Проведене дослідження засвідчило наявність значного розриву між розмірами та видами покарань, що передбачені санкціями досліджуваних кримінально-правових норм, і практикою призначення покарань за злочини даної категорії. Внесена пропозиція щодо обмеження альтернативності санкцій ч. 1-4 ст. 354 КК України трьома видами основних покарань (штраф, громадські роботи, обмеження волі) та встановлення у ч. 3, 4 ст. 354 КК додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що цілком узгоджувалося б як із розробленими кримінально-правовою наукою правилами конструювання санкцій, так і практикою їх застосування.

Список використаних джерел:

1. Цитряк В.Я. Підкуп у публічній сфері управління як інституціоналізована форма кримінальних практик. *Право та державне управління*. 2021. № 2. С. 75–83.
2. Горбунов А.В. Уголовно-правовая характеристика подкупа: дис. ... канд. юрид. наук. Челябинск, 2000. 189 с.
3. Овод К.К. Кримінально-правова характеристика підкупу працівника підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК України): автореф. ... дис. канд. юрид. наук. Харків, 2017. 19 с.
4. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення : 01.02.2023).
5. Комар В.В. Поняття та види підкупу за кримінальним законодавством України: автореф. ... дис. канд. юрид. наук. Одеса, 2020. 21 с.
6. Судова влада України: офіційний веб-портал. URL: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/1kflghkjlh/ (дата звернення: 15.02.2023).
7. Залялова І.М. Кримінологічний портрет працівника підприємства, установи чи організації, що одержав неправомірну вигоду. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2017. № 1. С. 156–161.
8. Тихонова С.С. Особенности конструирования санкций в уголовном законе: теория и законодательская практика. *Юридическая техника*. 2013. № 7. Ч. 2. С. 752–761.
9. Турлова Ю.А. Проблеми пеналізації злочинів проти довкілля в Україні. *Jurnalul juridic national: teorie și practică (Национальный юридический журнал: теория и практика)*. 2015. № 2/1 (12). С. 120–125.